

tit tom cilju, biti kritični prema sebi i svom delu, biti nepopravljivi neprijatelji svakog dogmatizma i verni revolucionarnom stvaralačkom duhu marksizma. Ništa što je stvoreno ne sme za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudske.⁷ To znači da samoupravnoj ideologiji već načelno ne može da odgovara proces masovnog komuniciranja koji bi služio samo njenom potvrđivanju i pojačavanju kao sistema »večitih istina«, ili za njenu odbranu od protivrečnosti prakse, za njeno manipulativno, a ne svesno interiorizovanje, kao brana eventualnom preispitivanju.

Humanističkoj i dezalijenatorskoj suštini samoupravne ideologije proces masovnog komuniciranja odgovara kao sredstvo objektivizacije koncepta, jer se i njime činiovi svesti ulivaju u svest onih koji treba da sprovode socijalističku samoupravnu demokratiju. Pošto nema ideološkog monopolizma, masovno komuniciranje je u uzvratnom smeru u poziciji da se okreće horizontu mogućnosti; ne samo da transmisiono pojačava i potvrđuje date leštice vrednosti, već i da omogućava njihovo javno i svesno oplodavanje po najboljoj svesti i savesti subjekata samoupravne prakse. Revolucionarna je stoga i ova ideološka premissa: »Sistem informisanja treba da omogući radnom čoveku — samoupravljaču da, kao osnovni činilac, *početak i kraj informativnog procesa* (podv. M.R.) daje informacije i da pravovremeno raspolaže izvornim i potpunom informacijom o zbijanjima u svojoj organizaciji udruženog rada, mesnoj zajednici i opštini, o dostignućima, pregalaštu i problemima u republikama i pokrajinama, o celini zbijanja u našoj zemlji, o događajima u svetu i međunarodnim odnosima.«⁸ Stavljanje čoveka sada u centralnu poziciju i u procesima informisanja o celini egzistencijalnih odnosa u njegovom društvu (od OOUR-a do međunarodnih odnosa) znači, za vezu koju ispitujemo, dve stvari. Prvo, samoupravna ideologija ne ističe svoju težnju ni de facto, ni de jure, da uloga masovnog komuniciranja bude jednosmerno transmisiona od njenih zastupnika ka masi društvenih pripadnika. Ona, dakle, nije ideološki sistem iz kojega se sve »menja«, a pri tom samo on ne podleže promeni. Samoupravna ideologija afirmaše masovno komunikacioni sistem i proces kao »javnu tribinu«, što mnogostruko mora da promeni i karakter procesa masovnog komuniciranja u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Javna tribina o kojoj je reč treba svoje institucionalne kanale za protok informacija da stavi u službu odvijanja dijaloga ogromnog broja nosilaca pluralizma samoupravnih interesa među sobom, sa subjektivnim faktorom, s celim političkim sistemom. Akteri samoupravne ideologije i političkog sistema tako praktično odstupaju od samozvanog prečeg prava na utvrđivanje opštег društvenog interesa. Oni, kao okosnica subjektivnog faktora u samoupravnom društvu, žele da uđu u najširu i javnu komunikaciju koja će u borbi svesti, savesti i volje iskrstalizati ono što aktuelno, u datom istorijskom trenutku, a ne većito, u datom ideološkom sistemu, jeste najveća mera opštег društvenog interesa.

Dруго, stavljanje čoveka u centralnu poziciju u svim procesima informisanja (obaveštavanja), pa tako i u procesu masovnog komuniciranja, potkopava istorijski i klasični koren predominantnosti i jedine političke relevantnosti samo ovog vira društvenog komuniciranja. Onaj drugi, tehnički koren neporecivih prednosti masovnog komuniciranja ostaje. Ali, podela društvenih pripadnika, i njihovih većih ili manjih grupa, na one koji samo saopštavaju informacije i one koji ih većito primaju, ne može opstati na promjenjenoj osnovi. Naime, uloge aktualnih komunikatora i recipijenata dodiruju se u centru, obedinjuju ih nova istorijska pozicija radnog čoveka, te odnos stvarnog komunikatora i stvarnog primaoca može preživeti u društvu slobodno udruženih proizvođača samo kao jedna od tehničkih podela rada. Proces masovnog komuniciranja tako prestaje da u tokove i procese društvene svesti unosi i komunikacione nejednakosti paralelno s razbijanjem drugih izvora društvenih nejednakosti. Radni čovek u njegovom centru pozvan je da spreči stavljanje jednog od najsnaznijih kulturnih sistema, informaciono-komunikacionog sistema, u službu javnog monologa monopolskih centara društvene moći pred pasivnom publikom.

NAPOMENE:

¹ Marks i Engels: »Nemačka ideologija«, »Kultura«, Beograd 1964, str. 81.

² Edvard Kardelj: »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, IC »Komunist«, Beograd, 1977, str. 10.

³ Ovu novu komunikaciju F. Vreg određuje kao višekanalnu. Jedan od kanala je samoupravno organizovanje radnika, drugi je delegatsko-skupštinski sistem, treći društveno-političke organizacije i četvrti, informaciono-komunikacioni sistem. »Društvenost komunikacije«, Centar za kulturu Hrvatske, Zagreb, 1978, str. 322–325.

⁴ Rezolucija XI kongresa Saveza komunista Jugoslavije, 1978.

⁵ Ustav SFRJ, 1974, Osnovna načela IV.

⁶ Dr Jovan Đorđević: »Ideje i institucije«, »Radnička štampa«, Beograd, 1972, str. 23.

⁷ Program Saveza komunista Jugoslavije IC »Komunist«, Beograd, 1978, str. 259.

⁸ Rezolucija XI kongresa Saveza komunista Jugoslavije, 1978.

Samoupravljanje politička kultura, kultura

predrag matvejević

I

Ideja samoupravljanja je na putu da pređe iz više ili manje utopijskog statusa u vrlo realne oblike. Taj prelaz, koji se kreće u više pravaca, idući od istraživanja do političke formulacije, od zahteva do realizacije u praksi, omogućava različite definicije.

Samoupravljanje se istovremeno ispoljava i kao shvatanje društvene organizacije i kao nova politička kultura. U prostoru ovakve dvostrukosti javlja se više alternativa. Samoupravni projekt smera, na prvom mestu, da stvari nove odnose između pojedinaca u okviru preduzeća i zajednice, da bi doveo do uskladenog modela upravljanja i načina života. Obrtanje i razdvajanje ovih premissa može prouzrokovati razne deformacije.

Vraćeno sam na svoju proizvodnu funkciju, samoupravljanje se instrumentalizuje i gubi svoj suštinski sadržaj, sadržaj društvenosti i saradnje između slobodnih proizvođača i između udruženih pojedinaca. Isto toliko je opasno i njegovo svođenje jedino na njegove političke ili ideološke sastavne delove. Ideja samoupravljanja prevazilazi značenje ideologije, bilo kakvo da je njen poreklo. Tim prevazilaženjem samoupravljanje i dobija značenje kulture i civilizacije.

Tamo gde su pokušaji ostvarenja ovog projekta već izvršeni, primećuje se pojava, s jedne strane, onog što bi se moglo nazvati *samoupravljačka tehnologija* (razni organizovani i statutarni postupci, načini delegiranja i odlučivanja) a, s druge, društveno-kultурне svesti koja se ispoljava samo na veoma teško dostupnom stepenu. Svaka procedura koja ne uspeva da zasnuje supstancialne veze s kulturom o kojoj je reč, pokazuje, ranije ili kasnije, tendenciju da se formalizuje u rutinskoj i pragmatičkoj akciji, da se iscrpe u ritualnoj ili ponavljajućoj frazeologiji.

Teorija samoupravljanja, još dosta skromna i često deklarativna, zanemariла je zasad, više nego što bi se moglo očekivati, tematizaciju odnosa samoupravljanje — kultura. Ovo pokazuje, između ostalog, da koje mere razni ideološki ostaci i dalje deluju u toj oblasti. Reč je, dakle, najpre o određivanju prirode pojedinčnih otpora.

Ostavimo po strani primarne prigovore tipa: ekonomska nerentabilnost ili odsustvo plana, slaba produktivnost ili revisionizam, kao i utopija ili anarhija, spontanizam, prudonizam, itd. Mnoge predrasude u odnosu na samoupravljanje proističu iz onoga što bi se moglo okarakterisati kao tradicionalna politička kultura.

Poznato je da *klasici marksizma* (i ovaj naziv je, takođe, doživeo sve vrste upotreba) nisu ostavili teoriju samoupravljanja u užem smislu, izgradnja samoupravnog poretka ne može pretendovati na primenu gotovih formula i obrazaca. Odatile i potreba da se odbaci sav balast zastarelih radnji i pojmove, i razvije i uspostavi usvojena koncepcija i u teoriji i u praksi. Na taj način, samoupravljanje se suprotstavlja dogmatskom »marksizmu«, kao i svakom duhu sistema u kojem preovladavaju normativistički i ideološki elementi.

Uostalom, izvesna ideja bliska samoupravljanju sadržana je u »asocijaciji slobodnih proizvođača«, proklamovanoj u »Komunističkom manifestu«, »asocijaciji u kojoj je slobodan razvoj svakog uslov slobodnog razvoja svih. Lako je objašnjiva činjenica da se ta ideja ne nalazi razvijena kod Marks-a. Još je Engels smatrao da je dobro naglasiti da »je Marks govorio samo u opštim crtama o onom što će biti posle socijalističke revolucije«. Problem budućeg *udruživanja radnika* malo je bio spominjan u njegovom delu pre »Gradanskog rata u Francuskoj«, to jest, pre nego što je revolucionarna praksa Komune pokrenula to pitanje. Valja prihvati smeštanje istorije radničkog pokreta, kao i teorije o njegovom oslobođenju, u opsežnije sintese, a ne posmatrati je samo kroz kanonizovane tekstove.

Svaka razvijenija revolucionarna situacija nametnula je sebi da u sebi nade praktičan odgovor na sledeće pitanje: kako će radnička klasa moći, s maksimumom efikasnosti, da se *udruži* i sama *sobom upravlja* (saveti Pariske komune, sovjeti u Rusiji iz 1905. i 1917, *Arbeitersträte* — radnički saveti, prim. prev. — iz 1918—1919. u Nemačkoj, *radnički saveti* iz 1919. u Mađarskoj, iz 1936. u Španiji, iz 1968. u Pragu, itd.). Razume se, reč je o delimičnim i nedovršenim iskustvima, ali to ne umanjuje značaj činjenice da se problem akcije i ujedinjenja

radnika, dakle revolucionarne prakse, postavio baš u ovim terminima.

Kada se govori o samoupravljanju u zemlji »u razvoju«, kao Jugoslavija, korisno je podsetiti na veoma umestan sud Ilje Erenburga. Autor »Otanpanja« je predlagao da se oktobarska revolucija posmatra kao posledica mnogostruktih demokratskih, intelektualnih i revolucionarnih tradicija naše civilizacije i, s druge strane, da se odmeri ono što su seljaštvo, u većini zaostalo, i nedovoljno razvijena radnička klasa Rusije od sve ove složenosti mogli da upiju i podignu na viši stepen. Ideja samoupravljanja proizilazi, sa svoje strane, iz složenog nasledja, istovremeno društvenog i kulturnog, socijalističkog i utopističkog, sindikalističkog i staleškog, federalističkog i anti-autoritarnog. Reč je, dakle, o tome da se u svakom datom trenutku konstataže šta je moglo biti upijeno, nastavljeno i ponovo stvoreno iz takve sinteze ideja i praks.

Prve faze izgradnje samoupravnog poretka, s nesavršenostima vezanim za poduhvat ove vrste i inercijama ne-razvijanja u početku, ne bi, dakle, mogle biti tumačene kao konačne mogućnosti samoupravljanja. Kritičari koji o tome ne vode dovoljno računa ostaju, uglavnom, bez stvarnog domaćašja i istinskog problemskog interesa. Ovo vredi i za raspravu koja teži programske intencije samoupravljanja da prikaže kao već dobijene rezultate, govor koji prerasta u demagogiju i time degradira ideju kojoj tvrdi da služi.

* * *

Poreklo i upotreba reči samoupravljanje zahteva nekoliko napomena. Svetozar Marković, prvi jugoslovenski socijalista naučne i revolucionarne orijentacije (1846—1875), služio se početkom 1870-ih godina izrazom *samouprava* (koji ima isti koren kao i *samoupravljanje*, i koji istovremeno znači samoupravu i samovladu). Učenik ruske socijaldemokratije (naročito Černjševskog i Pisareva), Marković je proširio ruski pojам *samoupravljenje* u smislu analognog onom što su mu ga davali Bakunin i anarhisti, označavajući tim izrazom u isto vreme samoupravu i samoodlučivanje, suprotstavljajući ga *samovlastiu i samoderžaviju* (odnosno: autarhiji i carističkoj ličnoj moći).

Reči uprava i upravljanje, homogeni i gotovo sinonimi (znače u isto vreme radnju vladanja i upravljanja), s prefiksom *samo* (*auto*) poistovetile su se na kraju u izrazu samoupravljanje. (Slično kolebanje smisla postoji u engleskom između *selfgovernement* i *selfmanagement*, prema tome da li se odnosi na vršenje vladanja ili na vršenje upravljanja, na činove političke ili ekonomiske vrste.) Prvi zakonodavni akti koji se odnose na uvođenje *radničkih saveta* (1950), kao i rezolucije VI kongresa Komunističke partije Jugoslavije iz 1952. (koja je tada postala *Savez komunista*), govore s istim pravom i razlogom o »radničkom upravljanju«, o »neposrednom radničkom upravljanju« i o »samoupravljanju«. U francuskom i u nekim drugim romanskim jezicima reč *samoupravljanje* je skorog datusa. Izgleda da je ona načinjena pedesetih godina našeg veka, a prema izrazu već uvedenom jugoslovenskom praksom.

Potrebno je, dakle, napomenuti da je kultura ili, tačnije, ono što Gramši zove »revolucionarna kultura«, bitno pridonela stvaranju ovog pojma.

II

U proučavanju ove problematike teško je odvojiti analizu postojeće prakse od *prospektivnog programa* kroz koji se ova praksa ostvaruje u sadašnjosti i projektuje na budućnost. Svaki pokušaj prikrivanja nedovoljnosti ostvarenja samoupravljanja u praksi predstavlja njegovu duboku degradaciju. O tome se mora voditi računa pri pokušaju prikazivanja samoupravljanja kao društvenog projekta nastajanja, u kojem su neke postavke već ostvarene, neke započete, a neke tek zamišljene. Nekoliko primera:

1) Poznato je da cilj samoupravljanja nije samo povećavanje zarade, nego pre svega oslobođenje radnika i uvođenje načina života u kojem je rastući značaj dodeljen kvalitativnim zahtevima (humanizacija rada, školovanje i specijalizacija na svim nivoima, razonoda i dokolica, kulturne potrebe i tako redom).

2) Kriteriji potvrđeni na samoupravnim osnovama nude mogućnost da se odbace »rentabilnija« rešenja koja oštećuju okolinu ili ne odgovaraju ekološkim procenama. U ovoj oblasti, to znamo, zakon profita doveo je neke visokorazvijene zemlje u nezavidan položaj. *Samoupravne odluke* zajednice, u korist zaštite čoveka i njegove okoline, imaju više šanse da zadobiju stvaranju i konkretni oblik.

3) Kvalifikovani samoupravljači mogu, preko svojih *saveta*, tražiti kod kompetentnih tehničkih lica (čak i izvan svojih preduzeća, u »nezainteresovanim« i »nemanipulisanim« strukturama) varijante koje više odgovaraju određenom projektu, i opredeliti se za najpovoljnije rešenje, koristeći, tako, potpunije svoju moć odlučivanja i onemogućavajući svaki pokušaj autoritarne uzurpacije (direktorske, tehnikratske, menadžerske, itd.).

4) Izabrana tela — radnički *saveti* ili razne *komisije* — imaju tako priliku da prevazilaze okvire organizacija kojima

pripadaju, i da projektuju proces *neposrednog odlučivanja* sve do širih društvenih struktura: tako se i može ostvariti stvarna demonopolizacija javnog života (sa svim vrstama pojedinačnih mikrodemokratija). Radi se o sprečavanju razdvajanja društvenih funkcija u zasebne »sektore«, osuđivanju egoizma dugovog partikularizacije (čak i samoupravnoj), uklanjanju različitih oblika indoktrinacije (političke i ideološke, tržišne i tehnikratske), kontroli kvaliteta i zahteva da se poštuju proizvodne, društvene, etičke i — zašto ne? — estetske norme.

Među raznim teorijskim pristupima koji su se bavili modalitetima *radničke* ili *masovne kulture* (i od kojih su većina, kao što je to poznato, bili osuđeni na neuspех), ovaj nam izgleda najmanje utopistički. Ako kulturnom stvaralaštvu damo stvarno širok smisao, onda ga razmatramo kao moguću sintezu rada i kulture. Iz tog aspekta suštinski problemi naše svakodnevnic pokazuju se pod novim svetлом.

Tako politika, prestajući da bude shvatana kao vršenje moći, ima šansu da ostvaruje svoju suštinsku funkciju u krugu ljudske zajednice. Reč je, prema tome, o kulturanizaciji političke aktivnosti s namerom da se od nje, u krajnjoj instanci, stvari izvesna vrsta društvenog stvaralaštva.

Svakako, nije lako resorbovati sadašnja razilaženja između politike i kulture. Da bi se u tome uspeло, valja, možda, početi s usvajanjem ideje da kultura politici donosi maštu nužnu za prevazilaženje rutine i banalnosti *poslova i dana*, udahnuvši joj utopije baš onoliko koliko joj treba da se ne bi zaglibila u svakodnevici i pragmatici. Još se Lenin žalio zbog toga što je radnički pokret siromašan u podsticajnim snovima.

Ako u politici koja rukovodi nama vidimo oblik *otuđenja* (a to bi bilo autentično marksističko gledište), ideja samoupravne politike priviza kulturu samoupravljanja. U toj perspektivi, društvene funkcije iziskuju od sada ponovnu procenu, koja proizilazi iz *saveta* sastavljenih od najsavesnijih članova zajednice, opozivih i smenjivih u svakom času, podržavanih, ali i kontrolisanih od najšire većine.

Hod ka tom još dosta neizvesnom cilju zahteva ponovno definisanje pojmljiva kako politike tako i kulture, koje se pretvodno moraju oslobođiti čitavog niza čvrsto ukorenjenih predrasuda koje imaju jedna prema drugoj: s jedne strane, kultura mora prevazići shvatana koja o politici ima *tradicionalni intelektualac* koji s oprezom prima svaku društvenu meru, uplašen da će u njoj otkriti nešto »oficijelno«, sposobno da pobudi sumnju u njegovu »apsolutnu« nezavisnost ili u njegovu rajsку »čistotu«; s druge strane, tradicionalna politika mora se odreći svojih raznih, takođe čvrstih, predrasuda o kulturi, a pre svega da prihvati da kulturno stvaralaštvo zahteva viši stepen autonomije i da je ono često po prirodi devijantno: ta *devijantnost* je upravo ono što omogućava stvaranje novog i raznovrsnog, drukčije rečeno, obogaćivanje mogućnosti življenja. Pod tim uslovom rad stvaraoca i može da se osloboди svojih sopstvenih hipoteke, da se *deprofesionalizuje* (u esnafskom, institucionalnom i drugom smislu), prevazilazeći apsurdnu modelu kulture na *masovnu kulturu i kulturu elite* i sprečavajući »sektorizaciju« kulturne delatnosti. Sam razvoj društva mogao bi tako postati predmet stvaralaštva i inventivnosti praktikovanih na najširoj lestvici.

Pri svetu ovih propozicija, pojam slobode dobija sasvim drugi smisao: *sloboda izražavanja* (ona koju razvijeno građansko društvo više ili manje uspeva da dostigne) ustupa mesto *izražavanju slobode*. Rad i stvaranje ispoljavaju se tako kao dva oblika jedinstvene mogućnosti koja ne sadrži protivrečnost. Na taj način, život u zajednici oslobađa se od hipoteke koje ga tradicionalno opterećuju (kao sivo i bezlično zajedništvo), a razvoj individualnosti izlazi iz, ponekad sumnjivog, okvira individualizma.

Nije preuranjeno računati s izvesnim projektima, čak i kada, više ili manje, izgledaju utopistički. Ima li, naime, nečeg aktuelnijeg u modernom svetu od napora učinenih za otkrivanje novih mogućnosti življenja? Šta je značajnije od potreba da se razvoj vlastite ličnosti i identiteta drugih? Šta je hitnije od produbljivanja odnosa između pojedinca i zajednice, između naroda i nacija, izmirenja javnog i privatnog života, želje za potpunom informacijom i stalnom upućenošću? Ili odbijanja da se pobrkuju hijerarhije i vrednosti, korisne primene i principi, pragmatički zahtevi i idealni?

To su, u suštini, novi projekti kulture, dugoročni ciljevi samoupravne kulturne politike.

Takve sinteze samoupravljanju daju šansu da se ne degenеришу u sistem. One mu obezbeđuju mogućnost da se neprekidno izgrađuju i da se stvara, da stalno obnavlja čoveka i da zaista menja svet.

S francuskog prevodi: Gordana Stojković i Aleksandar Badnjarević

Prvi deo ovog eseja objavljen je na francuskom, engleskom i španskom jeziku u časopisu UNESCO-a »CULTURES« № 2/1979. Celina je izložena na skupu DEMOKRATSKI PUTEVI U SOCI JALIZAM, održanom krajem oktobra 1980. u Madridu, u organizaciji INSTITUTA ZA MARKSISTIČKA ISTRAŽIVANJA KPŠ. (Tekst je od autora dobijen u rukopisu).